

Մագթադեհնացիին հզոր երեւակայութիւնը կորեւորագոյն դերը կատարեց այս պարագային մէջ։ Աստուածահրաշ զօրութիւն սիրոյ, նուիրակա՞ն պահեր, որ բանդագուշուած կնոջ մը մտաբոյր վիճակը յարուցեալ Աստուած մը կուտայ աշխարհիս։

Եթէ քննադատը, այս հետաքրքրաշարժ հատուածին մէջ, կ'օգէ ըսել թէ հիւանդ ուղեղ մըն է որ դարբնեց Յիսուսի յարութեան պատմութիւնը, որովհետեւ այդ պատգամէն է սակայն սր դուրս եկած է պատմական Քրիստոնէութիւնը, ասոկէ այն պիտի հետեցուէր ուրեմն թէ ցնորամիտ մը եղած է Եկեղեցիին հիմնադիրը. ենթացողութիւն՝ զոր ինքզինքը յարգող զիտութիւնը պիտի չըկարենար ընդունիլ։ Ուստի, Ռոման, այս թուացիկ խօսքը նետելով, աւելի կ'օգէ տուտպելին իրրեւ արարչագործ պատճառացնել սիրոյ աստուածային զօրութիւնը, այս է առաջին ծիլը տեսիլներու տեսութեան, զոր ինք Սղրաուս այնքան զօրաւոր կերպով և լայնօրէն ընդլայնած է, անոր ամենէն ականաւոր ներկայացուցիչը նկատուելու աստիճան։

Սկզբունքը, զոր ինք կը շահագործէ հետեւողութեամբ Պաուլէրի, այն է թէ՛ խընդիրը ոչ թէ յարութեան իրողութիւնը այլ աշակերտներու հաւատքին ծագումը բացատրելուն վրայ է։ Այս նպատակաւ, անիկա կը ջանայ ապացուցել նախ, Ղուկասու և Յովհաննու պատմածները մէկ կողմ դնելով, թէ Զատիկէն անմիջապէս ետքը, Տէրոջը սպանիչներէն խոյս տալու համար, տասնմէկերը Գալիլիա փախան։ Յիսուսի հետ իրենց այնքան յաճախ ժուռ եկած դաշտերուն տեսքը, արիւնոտ այն տեսարաններէն յետոյ՝ որոնց մէջէն անցիր էին դեռ նոր, անոնց մէջ կ'արթնցնէին տպաւորութիւններ՝ որոնց տէր չէին կրնար ըլլալ։ Իրենց անցեալի Փրկիչին պատկերը աչքերնուն առջև կը ծածանէր անդադար։ Արդ, մարդիկ սիրով կը հաւատան իրենց տնչադածին։ Զկարենալով հաշտուիլ այն դադափարին հետ թէ Յիսուս կրնայ անհետացած ըլլալ իրենց կեանքէն, այնքան զօրովանքով փայփայուած այս տեսիլները ի վերջոյ գոյացական իրականութիւններ թուեցան իրենց։ Հոգեբանական երևոյթ մըն է ասիկա, զիտել կուտայ նոյն հեղի-

նակը, որ կը գտնուի ամէն ժամանակներու կրօնական մտեռանդութեանց մէջ։ Մարդ կ'երեւակայէ աչքին առջև տեսնել կարգ մը մեռած անձեր, զորս կը սիրէ և որոնց անդամ մեկնութիւն չի կրնար հանդուրժել։ Գիտութիւնը այս ջղային խանգարումին համար պատճառներ կը ցուցնէ նոյն իսկ, որոնք յաճախ նկարագրուած են. անտարանական բացորոշ շփոթութիւն մըն է ան, աշակերտներու դրութեան համար ա՛յնքան բնական, որ աւելի հակառակը պիտի ըլլար դարմանալի։ Այս ուժ գին ըղձաքին ճնշումին տակ էր որ կարծեցին տեսնել զՅիսուս. զայս տեսան, ու գոչեցին. «Յարեա՞ն»։ — Այսպէս կաղմուեցաւ, կ'ըսէ Սղրաուս, «ջղային խախտած գործարանաւորութեանց» բնական հակադրեցութեամբ, առաքեալներուն հաւատքը, որ ընդհուպ հաւատքը եղաւ նաեւ Եկեղեցիին։

(Մնացեալն յաջորդիւ)

Ժ. Պ.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Զ. ԿՐՕՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Այս յօդուածաշարքի առաջինին մէջ կ'ըսէինք՝ թէ կրօնքին սահմանումը տալ կարենալու համար անհրաժեշտ է բուն կրօնական կալուածին և անոր յարակից զիտութիւններու լոյսին տակ քննել իրերն ու իրողութիւնները։ Այսօր, այդ ուղղութեամբ եղած ըստ բաւականի պըրպտումներէ ետք, դարձեալ չենք կարծեր որ կարող ըլլանք իր լրութեան մէջ սահմանել ընկերային այն իրողութիւնը, որ ընթացք տուած է մարդոց քայլերուն, զոնոնք զինած է իրարու ընդդէմ, ու յարգանքով լեցուցած մէկզմէկու հանդէպ, որ ամենէն ստորին և ամենէն աղնիւ զգացումներու ընդունարան է դարձուցիր զանոնք, իր իսկ սիրոյն մղած է զանոնք իրենց նմանները փողոտելու և ճննճերելու, ազգեր է բաժնած, պետութիւններ է քայքայած ու նորեր յարուցած անոնց աւերակներուն վրայ։ Աշխարհի իրադարձու-

թեանց մէջ՝ պիտի համարձակէինք ըսել՝ թէ միակն է ան, որ իր ծրարած գաղա-
նիքները երևան հանելու համար ոսպարէզ
կը կարգայ բոլոր մասնաճիւղերու մասնա-
գէտներուն անհատական եւ հաւաքական
ճիւղերուն. սփինքս մը՝ անյիշատակիլի դա-
րերու ընթացքին լուս՝ Իդիպոսի մը գա-
լլստեան ակնկառոյց սպասողական դիր-
քին մէջ: Ու գտնուեցաւ ուսումնական
մը (C. C. J. Webb) որ յայտարարէր. «Են
ինքս չեմ հաւատար որ կարելի ըլլայ կը-
րօնքը սահմանել»:

Արդ, մեզի կը մնայ այդ կալուածին
մէջ կորով սպասող մարդոց եզրակացու-
թիւնները տեսնել, որոնք իրենց հեղինա-
կին հայեցողութեան և կամ խնդրոյն որոշ
անկիւնէ մը դիտելու հակամիտութեան
զրոյմէն գերծ չեն երբեմն:

Մէկդի թողով տաանութիւնորդ գա-
րէն առաջ եղած աշխատութիւնները, կը
սկսինք կրօնքի իմաստասիրութեան մէջ
զարազուել մը կերտող Քանդով, ու կ'ա-
ռաջադրենք զալ մինչև մեր օրերը: «Են
գիտութիւնը քանդելի որայէսկի կրօնքը
լաւագոյնս հաստատեմ» յայտարարող ի-
մաստասէրը, սակայն, (որուն պիտի ան-
դրադառնանք այլուր և հիմնովին), մեզի
կը թուի թէ արդար չի գտնուիր կրօնքին
հանդէպ՝ զայն առնելով իմացական և հո-
գերանական տուիքներէ բացարձակապէս
գերծ՝ միայն բարոյական գետնի վրայ:
Մտքին ուրանալով գիտութեան եւ բնա-
գանցական ըմբռնումներու հանելու ունէ
արժանիք՝ Քանդ կ'անդրադառնայ իր ներ-
աշխարհին, ու հոն տիրող կարգին մէջ կը
գտնէ Աստուծոյ գոյութեան, հոգիի ան-
մահութեան և անձնիշխանութեան համար
անհրաժեշտ եղող խնդրուածները (postulates)
ու անոնցմէ կը հետեցնէ բարոյական օրէնք-
ներ՝ պարտաւորիչ, տիեզերական, բացար-
ձակ. որով, իր ըմբռնումով, կրօնքը կը վե-
րածուի բարոյագիտական հրամանակարգե-
րու, այսինքն՝ բարոյական սկզբունքներու
կիրարկում իբր յաստուածակոյս կողմանէ
տրուած օրէնքներ: Ասոր դէմ, սակայն,
կը բողոքէ կրօնքի դարաւոր պատմութիւ-
նը, ուր կ'արտացոլան կրօնքին ձգտած ար-
մատները մարդոց խորքին ու մշակոյթին
բոլոր ճիւղերուն մէջ: Քանդի կողմէն ա-
նիրաւուած երկու ոյժերէն միոյն՝ հոգե-

բանականին զարկ տուաւ Շլայրմախը, ա-
ռարկելով որ՝ ճիշդ է թէ մտքով չենք հաս-
նիր կրօնքի բարձրութեան, բայց նոյնքան
ալ ճիշդ է թէ պարզապէս բարոյական ըս-
կըզբունքներ կատարելով չենք ըլլար ճշ-
մարիտ կրօնասէր. թէ զգացումն է որ մար-
դըս հաղորդ կ'ընծայէ իր Աստուծոյն. ուս-
տի յայտարարեց՝ որ կրօնքը բացարձակ
կախումի զգացումն է. (բայց առարկեցին՝
անիրաւ փաստարկութեամբ՝ որ չունն ալ
պէտք է կրօնասէր նկատել՝ քանի որ միշտ
իր տիրոջմէն կախաւ է):

Քանդի զործնական բարոյականին եւ
Շլայրմախի կախումի զգացումին դէմ ե-
լաւ Հեկել, իմացականութեան ջատագո-
վութեամբ ըսելով. «Իրականը բանականն
է, և բանականը իրականն է»: Այս տե-
սութիւնն ալ, սակայն, իր նախընթաց-
ներուն կարգին, կը մնայ հաւաստապէս
մերժելի՝ իր միակողմանի յատկանիշով:

Բազդատական լեզուաբանութեան բաւա-
րարութեան մասին համոզում գոյացուցած
Մաքս Միւլլէրի համար՝ կրօնքը «մտային
կարողութիւն մը կամ տրամադրութիւն
մըն է, որ զգացումէ և դատումէ անկալ, մանաւանդ
թէ անոնց հակառակ, կարող
կ'ընծայէ մարդը ըմբռնելու Անվերջաւորը՝
տարբեր անուններու տակ և տարբեր ծրու-
տումներու ներքե» (Science of Rel. էջ 13):
Այս սահմանումն ալ գոհացուցիչ չէ, վա-
սընդի նախ՝ նախամարդոցմէ սկսեալ մին-
չև անժխտիլի իմացականութեանց կրօ-
նական ընթացքին մէջ կ'ուրանայ բանա-
կանութեան նոյն իսկ մէկ սերմը. եւ եր-
կորդ՝ շատ բան դուրս կը թողու կատա-
րելագործուած կրօնքներու պարունակու-
թենէն: Թայլորի սահմանումը՝ թէ կրօնքը
«հոգեկան էակներու նկատմամբ եղած հա-
ւատալիքն է»՝ հարցին մէկ կողմը միայն
կը ներկայացնէ. կրօնքին ինչ ըլլալուն
առընթեր պէտք էր ըսել այդ հաւատքին
նաեւ գործնական կողմը: Ահաւասիկ ուրիշ
ոչ-գոհացուցիչ սահմանում մը՝ Սալմոն
Ռէյնաքէն. «[կրօնքը] խղճահարութիւննե-
րու մարմին մըն է, որ արգելք կը հանդի-
սանայ մեր կարողութեանց ազատ կիրարկ-
ման»: Ըստ բաւականի լաւ սահման մը կու
տայ Փէլչտերէր. «Ուղղութիւնը կամքին՝
որ կը համապատասխանէ տատանումեան
զողափարին» (Gal. Phil. of Rel. էջ 182):

Սապէս կը սահմանէ էմիլ Տիւրքէյմ. «Կրօնքը նուիրական իրերու նկատմամբ եղած հաւատալիքներու եւ գործերու միացեալ դրութիւն մըն է, այսինքն՝ մեկուսացուած եւ արդիւնած իրերու. հաւատալիքներ եւ գործեր՝ որոնք եկեղեցի կոչուած բարոյական միտքի ընկերութեան մը մէջ կը միացնեն բոլոր անոնց յարողները» (Hast., Enc. of Rel. and Ethics, էջ 663): Իսկ Ֆրէյզըր (Fraser) կրօնքով կը հասկնայ «հաշտութիւն» (propitiation կամ reconciliation) մարդոց եւ առնչմէ վեր եղող ոյժերու միջեւ, որոնց մասին այնպէս կը հաւատան՝ թէ բնութեան եւ մարդոց կեանքի ընթացքը կ'ուղղեն եւ կը զեկաւարեն» (The Golden Bough, էջ 50). ու կրօնքի եւ մոգութեան ունեցած յարաբերութիւնը քննելէ վերջ, քրեացատրութիւնք իրողութեանց շատութիւնը, զանազանութիւնը, բարդութիւնը եւ անոնց վրայօք ունեցած ծանօթութեանց սակաւ լինելը նկատի առնելով՝ կը յայտարարէ «այդպիսի կնճառ հարցի մը լման եւ զոհացուցելի լուծման մը անյուսալի ըլլալն» ու առաւելելն աւելի կամ նուազ չափով գովելի վարկած մը մէջտեղ դնելու պարտաւորութեամբ «եւ ամենայն ակնածանօք» կրօնքը կը վերագրէ ձախողած մոգութեան. «արթուն միտքերը ասին մէջ զիտած ըլլալու են որ մոգական արարողութիւններն ու յուռութեանքները իրապէս չէին տար այն արդիւնքները որոնց համար սահմանուած էին, եւ որոնց վերագրուած այդ ենթադրեալ գորութեան մասին տակաւին հաւատացին իրենց պարզամիտ ընկերները: Մոգութեան անգործութեան այս մեծ գիւտը պէտք է որ արմատական թէեւ հաւանաբար դանդաղ՝ եղափոխութիւն մը պատճառած ըլլայ զայս ընելու արթնամտութիւնն ունեցող մտքերուն մէջ: Գիւտը սա աստիճանին հասաւ, որ մարդիկ առաջին անգամ ըլլալով ճանչցան բնութեան կարգ մը ոյժերը ըստ կամս գործածելու անկարողութիւններն, զորս մինչեւ այդ ստին կատարելապէս իրենց իշխանութեան տակ ունենալ կը կարծէին: Ասիկա խոստովանութիւն մըն էր մարդկային տգիտութեան եւ տկարութեան» (անգլ., էջ 57): Այս, բայց, եթէ ներելի է առարկել, նախամարդիկ ոչ թէ նախ մտքերնին կը գործածեն ու բնութեան օրէնքներուն վրայ կամք բանեցնել

կը խորհին ու տար մէջ ձախողելու հետեւանքով կրօնական զգացումներու անձնատուր կ'ըլլան, որ է աստուածներէ կախումի զգացումը, այլ նախ բնական կերպով կը զգան, ու այդ զգացողութեան հետեւանքով կը գործեն: Համեմատաբար շատ ետքի ժամանակներու մէջ կը սկսի երեւոյթներու վրայ անդրադառնալու եւ անոնց վրայ այս կամ այն կերպով տիրելու փորձը: Այս սկզբունքով, մեզի համար մերժելի է՝ ամենայն ակնածանօք՝ պատկառելի ազգագրին վարկածը:

Իր. Կալլուէշի հետեւեալ կերպով կուտայ սահմանումը կրօնքին — սակայն ոչ թէ իբրեւ վերջնական ձեւ, այլ իբրեւ փորձ. «Մարդուն իրմէ վեր եղող գորութեան մը վրայօք ունեցած հաւատքը, որով կը ջանայ զղայական պէտքերը զոհանել եւ կեանքի կայունութիւն մը ապահովել, եւ զոր կ'արտայայտէ պաշտումի եւ պաշտամունքի գործերով»: Նոյն հեղինակը կը յարէ, որ հուսկ ապա ոչ մէկ սահմանում՝ որքան ալ ուշադիր քննութեամբ տրուած ըլլայ ան՝ կրնայ յայտնել կրօնքին իսկն ու ճոխութիւնը: Այս իսկ բացայայտ իրողութեան ի տես, պէտք կ'ըլլայ վարկածներուն եւ տեսութեանց եօթն գլխաւոր գարեցներէն առնուազն ու եւ հինգը միացնել՝ պատկերացնելու համար բնօրին այն վաղնջական, յարամայ, ազնուացուցիչ փորձառութեան, որ կրօնքինն է: Այսպէս, կրօնքի պատմութեան եւ մարդ էսկի խորքին միջեւ եղած յարաբերութեան լոյսին տակ մեր կողմէն պիտի փորձէինք տալ հետեւեալ սահմանումը՝ երեք տարրերով.

«Կրօնքը՝ (1) գերիվերայ գորութիւններու կամ Զօրութեան ճանաչումն, (2) անոնցմէ կամ Անկէ կախեալ ըլլալու ընթացքն, եւ (3) անոնց կամ Անոր միանալու իղձն է»:

Լոնտոն

ՇԱԽԱՐՀ ՎԱՐԴԱՊԵՏ